

## EGYED PÉTER

### **Körkörös kényszerpályák, avagy milyen államformához vezet a nacionalista opció?**

Nacionalizmus és demokratikus állam összefüggéseiről teoretikusan beszélni manapság regionális és gyakorlati, kevésbé akadémikus kérdés. Az alábbiakban egy fenomenológiai-logikai gondolatsorral igyekszem rámutatni arra, hogy a nacionalizmus szempontjából továbbra is zárt, önerősítő folyamatok politikai veszélyzónájában vagyunk.

Ami az elmélettörténeti vonatkozását illeti, nagyjából tisztázottnak tűnik, hogy a nacionalizmus politikai hagyománya a térségben a 19. század közepétől datálható, méghozzá olyan állami, politikai tény- és érték minta-sztereotípiá és ösztönös cselekvési késztetési örökséget jelent ez, amely kulturális, közösségi elv hangsúlyozásával, az egységes állami oktatási normatív intézmények megteremtésével és annak érdekképviselésével kialakított, a nemzethez tartozásra vonatkozó, mindenki számára értéket hordozó képzetrendszerre épül (Benedict Anderson).<sup>1</sup> Aki valamilyen módon ebben a régióban „kívül kerül a nemzeten”, az szinte közbűn tényesnek számít.

Létezik a nemzeti hagyomány, a „nemzeti” erkölcs, amely a tudat sajátos összefüggésrendszereiben működik, és ehhez kapcsolódva a társadalmi rétegek vagy társadalmi osztályok különböző formákban és különböző mértékben, szimbolikusan és gyakorlatilag is kifejezik, ki kívánják fejezni érdekközösségüket, együvé tartozásukat. Alkalmasint állami felszólításra is, rituálisan és köteleességszerűen teszik ezt akkor is, ha mint például a nemzeti kisebbségek esetében, ebből politikai hátrányaik származnak, hiszen a többségi nacionalizmus ma és más állami kulturális és politikai érdekképzőket, értékrendszereket hordoz és mozgósít. (A Ceaușescu-féle népünnepélyek a hatalmi legitimitációra használták a nemzeti szimbolikát, a kultikus részvétel - „színvallás” - alól csak az uralkodó elit vonhatta ki magát, egyébként életkérdésnek számított, az emberek belekalkulálták túlélési stratégiáikba.)

Ami tehát a 19. század közepétől a nemzetek kulturális egységesedése következtében megvalósult, az manapság egy folyamatos, állandóan életben tartott és működtetett kulturális érték-hordozó rendszer; mindenki ebben az intézményi struktúrában nő fel, a hozzá való viszonya szinte immanens.

\*

A problémát a kisebbségek jelentik - valamint ezzel szerves összefüggésben az államnemzeti iskolarendszer. Az anyanyelvi oktatás normatív volta politikai Erisz almájának bizonyul, módszertani tökélyvel exponálva az államnemzeti opciók erejét,<sup>2</sup> ugyanakkor az ezzel ellentétes demokratikus értékrendszer érvényesülésének fokát. Az anyanyelvhasználat szabadságfoka minősíti a nemzeti állam, nota bene, az uralkodó politikai nacionalizmus erejét,<sup>3</sup> vehemenciáját. Ha a magyar politikai örökséget vizsgáljuk e szempontból, jelesül a történelmi pártok programjait, kiderül, hogy a magyar uralkodó elit nem tudta a helyes, a régió adottságainak megfelelő opciót megtalálni, ezzel saját történelmi bukását is előkészítvén.<sup>4</sup> Nagyon nehéz kívül kerülni azokon az érték- és érdekképzőket, amelyeket a nemzeti kulturális intézmények vagy a nemzeti kulturális intézményekben hozzáférhető kulturális tartalom jelent, amíg az állami iskolarendszer kizárólagos, nem is lehet. Nyilván, ez valamilyen merev indoktrinációval, szemléleti ítélet- és tételrendszerrel jár, amelyet felerősít a család, felerősítenek a nagyobb kulturális közösségek, és amelyek szinte fatálisan egy bizonyos röppályán mozgatják az egyént.

Ennek a röppályának a természete, hangsúlyozom, szinte örökletes; kizár bizonyos, a tolerancia, a más elismerése, a kompromisszum viselkedéskörébe tartozó cselekvési mechanizmusokat, cselekvési stratégiákat. A nacionalizmus ezért örökletesen intoleráns, alkatilag konzervatív és autoriter viselkedést produkál, amennyiben immanensen fogad el olyan értékeket és transzcendens képzeteket, amelyek kizáró mechanizmusokat működtetnek. Rendkívül fontosak, módszertani értékűek Schöpflin Györgynek a kelet-európai politikai hagyományokról; jelesül a nacionalizmusról szóló megállapításai.<sup>5</sup>

Ez a továbbiakban beépül a politikai cselekvésekbe, egészen az állami élet elképzelését uraló autoriter, monolit képzetekig. Tudjuk, hosszú út vezet az egyén, a közösségek kizáró mechanizmusaitól a nagyobb politikai struktúrák, politikai szervezetek és államok kizáró rendszerének működtetéséig. A kettő között azonban szerves és sajátos átviteli, közvetítő mechanizmusokon alapuló összefüggés van. Mindjárt az elején le kell szögeznünk, hogy bár a diktatórikus formában megvalósult történelmi cenzúra a régióban mint egy tagadni látszott a transzcendens képzetekre alapuló hiedelemrendszereket, és pedig a vallásnak és az egyháznak a működését, mégis nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a vallás és az egyház bizonyos mértékben túlélte a történelmi cenzúrát, hogy tehát valamilyen folytonosság köt össze bennünket a vallási tolerancia eszméjén át a 19. századdal, jelesen annak liberális örökségével.

A vallási tolerancia eszméjét azonban szintén fenntartásokkal kell kezelnünk, hiszen a vallási képzetrendszer maga is egy erős tekintélyelvűséget valósít meg; tehát a tekintélyelvűségnek egy olyan modelljét hordozza, amely transzcendens középponti tekintély formájában nagyon is előképe lehet egy nacionalista, abszolút középponti értékkel megvalósító tekintélystruktúrának. Azonban a kettő mint egymástól organikusan különböző képzet rendszer, mégis - és ez a helyzet egy sajátos paradoxon - kizáró viszonyban van: a nacionalista hiedelem belső parancsrendszere - más népe és fajok kizárása a területért és erőforrásokért, szemben a ne ölj! mózesi tilalma és a felebaráti szeretet krisztusi felszólítása. Egyfelől a teljes intolerancia bizonyos motívumai jelentkeznek. Most természetesen kizárom a vallási ortodoxiának, a fundamentalizmusnak azokat az irányulásait, amelyek egy bekapcsolódhatnak a nacionalista fundamentalizmussal, és amelyek nyilván kölcsönösen erősíthetik egymás hatását, éppenséggel a kiválasztott nép fogalmának és képzetének az összekeverése által.

Módszertanilag kérdésünk tehát egy abszolút tekintélyelven alapuló gondolkodásnak és viselkedésnek a kérdése. A politikai viselkedés területén pedig ez a monista viselkedés, a monista értékrend, valamint a monista államszemlélet formájában fejeződik ki.<sup>6</sup> Civitas Dei - Civitas Nationum. A nacionalista ideológia, a politikai nacionalizmus minden esetben monista államképpel párosul. És ebben van a régió fejlődésének ama óriási veszélye, amellyel erkölcsi, tudományos és politikai kötelességünk szembenézni. Ugyanis hogyha a monisztikus viselkedés túlsúlyos vagy túlsúlyossá válik a közösségek, a politikai szervezetek és az államberendezkedés szintjén – és tegyük zárójelbe: egy tulajdonképpeni állami szemlélet mindig monisztikus, amelyben az abszolút érték az állam - akkor tehát itt a monista viselkedési stratagémák lesznek a túlsúlyosak, szemben nyilván a pluralista berendezkedés elképzeléseivel, a politikai pluralizmussal, valamint az ehhez kapcsolható demokratikus struktúrákkal. Ez tehát a nagy veszély.

\*

Hogyan lehet pluralista államformát, pluralista politikai-szervezeti felépítési formákat kialakítani akkor, amikor a hagyományos politikai ideológia szintjén, a politikai örökség szintjén a monisztikus elv és a monisztikus elképzelések az uralkodóak? Itt az első és legnagyobb segély-segítőtárs maga a társadalom, a társadalom, amelyben érvényesülhetnek egy plurális berendezkedés erővonalai, tekintve, hogy a főleg gazdasági tagoló érdekek többfélesége, az érdekek sokoldalúsága nyilvánulhat meg benne. Amennyiben ehhez egy erősen autoriter államberendezkedés társul, nyilván a társadalmi érdekképviselő megint bekerül a tradicionális félelmi képzeteknek, a tradicionális passzivitásnak, elfordulásnak abba a hálójába, amely a régió politikai fejlődésében a második világháború óta létrejött. Itt a félelem organikus politikai erő. Ezzel úgy kell szembenézni, ahogy még a politikai irodalomban nem néztek vele szembe.<sup>7</sup> Hiszen a félelem a másiknak az elutasítása formájában mint politikai erő maga is az intoleráns viselkedésmódokat-elsősorban az ellenségességet és annak nyílt kifejezésformáját, az agressziót jelenti.

Ez nyilván összefügg azzal a kommunikációs helyzettel, amely elsősorban Romániára jellemző, hogy a társadalmi hazugság olyan mértékű, hogy meg szünteti az egységes és abszolút referenciális viszonyokat. Márpedig ahol többféle értékmerce működik, ahol az igazságnak csak relatív képzetei vannak, ott nehéz nyilvánosan és mindenki által kötelező módon elfogadható politikai szándékot

artikulálni. Még csak érinteni sem tudjuk ezt a probléma kört, amely az igazságszolgáltatás szintjén létező igazságreferencia nemlétéből származik. Továbbmenően: ha a törvényhozás és jogszolgáltatás ismét és folyamatosan egy állampáit és a vele kvázi-azonos állami-hatalmi bürokrácia műve? Az igazságot vagy akár igazságokat szinte lehetetlen megfogalmazni, a nacionalista erőterbe valamely társadalmi csoport mindig létében érzi magát fenyegetettnek általa. Márpedig-a liberális államberendezkedés szerint legalábbis - valamely konszenzuális igazságnak ki kell alakulnia a társadalomban, amelyet a jog- és igazságszolgáltatásban, a társadalmi érték viselkedésben el kell fogadnia. Hiába létezik névlegesen szabad sajtó, hogy ha nem jön létre az igazságra vonatkozó társadalmi szerződés.

Mindezek mellett a régió országainak szembe kell nézniük a centripetális világtörténelmi mozgásból származó kihívásokkal is. Annak idején ezt Karl Popper a nyílt társadalom és a nemzeti gondolat szembeállításának formájában fogalmazta meg<sup>8</sup> - ami azt jelenti az én értelmezésemben és ma, hogy nehéz a racionalizmust, a racionalizmusnak a nyílt társadalommal kapcsolatos követelményeit artikulálni és képviselni olyan társadalmakban, amelyek irracionális tekintélyelvűségükkel legitimizálják önmagukat. Nehéz a racionalizmust képviselni az egyéni viselkedés, a társadalmi megnyilatkozások, a politikai kifejeződési formák szintjén, hogyha kizárólag a történelmi örökségre és a történelmi örökség tekintély formáira történik hivatkozás. Valamiképpen a racionalitásnak az eszméje minálunk és belátható időn belül - úgy tűnik - a nemzeti gondolati tradícióban kell hogy érvényesüljön, méghozzá egy olyan módszertani formában, ami önmaga paradoxon. (Alapjában véve érzések és hiedelmek vezérelte cselekvéseken belül az ezeknek látványosan és gyakran ellentmondó, az ésszerű számításra alapuló tevékenységi formákat kell alkalmazni. Ilyen például *a folyamatosan és kitartóan tárgyalj és csak tárgyalj ellenségeiddel* elve.) Hogyan lehet ebből mégis valamilyen pragmatikus viselkedéshez eljutni? Hogyan lehet a nacionalista ideológiák tekintélyelvű formáját egy kötelező érvényű racionalizmus, ne mondjam úgy egyeztető mechanizmus követelményeivel korrelálni?

Itt a kérdés olyan újabb dimenziójához jutunk, amely szinte újabb meg oldhatatlan akadályt jelent, hiszen a nacionalizmus éppen úgy definiálja önmagát, hogy a történelmi tradíció egészéhez viszonyul. Ez az iszlám gondolkodásban, jelesül a siita gondolkodásban odáig megy, hogy amint ugye Ryszard Kapuscinsky megírja: egy siita számára Ali Kalifa halála egyéni tragédia. A mai történelmi képzetek, a tömegkommunikáció által Romániában hordozott képzetek szintjén a román történelem egésze egy egyéni tragédiát sugalmazó cselekvéssor. Tehát szinte készletik, szinte kihívják a mass media fogyasztóját egy újabb és újabb pszichodramára. Ennek a hatása nyilvánvaló. Elsősorban az, hogy egy olyan érzelmi attitűdöt gerjeszt, és egy olyan érzelmi magatartásformát tart fenn, tesz folyamatosá, amely ismét a nacionalista ideológia egyik meghatározó jegye. Tehát a történelem egyéni tragikumként- vagy beteljesítendő készletésként-való felfogása nagyon erős érzelmi viszony, és ami mindezt összekapcsolja, összefogja, az a rend kívül konzisztens hiedelmi forma.<sup>9</sup>

A hiedelmi forma szintén nem preferenciális, hanem sokkal inkább ösztönös készletésekben élő érzelmi, gondolati, viselkedési modell. A hiedelmi forma - a nem politikai társadalmak életét és viselkedését írja le. Amennyiben politikai hiedelmekről beszélünk, ott nyilván a toleranciának, a nyitásnak, a nyílt viselkedésnek a követelményei alig vagy csak nagyon kis mértékben érvényesülhetnek, hiszen a hiedelem éppolyan támadhatatlan, mint bizonyos vallási-képzeleti rendszerek. Hiedelem mellett alig vagy csak nagyon kis mértékben van kritika, különösen nemzeti (ön)kritika, a szabályozó mechanizmusok legfontosabbika. Hiedelmek mellett nehéz a történelmi tudatban más képzeteket, más rendszereket kimutatni, érvényesíteni. Megszűnik a kritikai gondolkodásnak a lehetősége, megszűnik az alternatívikus történelmi elképzeléseknek a létjogosultsága. A nacionalista hívő számára egyéni sorsa egy fatálisan meghatározott röppályán mozog, és amennyiben ezt teljes mértékben a sajátjának tekinti, olyasminek tekinti, ami az énjét kifejezi - ez a nacionalista ember fel fog lépni mindazok ellen, ki fogja küszöbölni mindazokat a környezetéből, akik nem ezt a fajta gondolati és viselkedési mechanizmust választják, hanem egy kritikai, racionális, nyílt gondolati és viselkedési eljárást. De ennél továbbmenően: minden más értékrendszerben kifejeződő stratégiát, beleértve a modernizációs kísérleteket is.<sup>10</sup> A nacionalista

opció a szélsőségesedés útján mindenféle más cselekvési - akár életviteli - sémát elutasít, amint ezt a nemzeti autarchia ideológiai hagyományai bizonyítják Romániában.<sup>11</sup>

Amennyiben az állam által fenntartott oktatási intézmények a továbbiakban is ilyen erősen érzelmi viszonyrendszerben ábrázolják a nemzeti történelmet, ilyen erős érzelmi térben működik a tömegkommunikáció, fel kell tételeznünk és el kell fogadnunk, hogy a nacionalista politikai tudat nagyon hatásosan és folyamatosan tovább él. Amennyiben pedig az egyes nacionalizmusok *egymásra tekintenek és* felismerik a politikai veszélyt, újabb s elsősorban a kisebbségeket sújtó elhárító mechanizmusokat fognak létrehozni, amelyeket az állami struktúrában működtetnek. Létrejön tehát a régióknak az az elkülönöződési tendenciája, amely végső soron kizárhatja az egységes, liberális piacgazdaság megvalósulását. Mert véleményem szerint ez itt a tét. Feltételezni szeretnénk, hogy olyan világgazdasági folyamat részesei vagyunk, amely immanensen megvalósítja, vagy az egyes államok politikai opciójában kifejeződően az érdekeltségek révén megvalósítani képes egy regionális piacgazdaságot, a perifériáét. Létrejöhet egy Keletet a Közép-Európával összekötőni képes, kétoldalúvá váló gazdasági kommunikáció. Azonban érzékeljük, olyan folyamatok is lezajlanak, amelyek a politikai nacionalizmus erősödésével, a politikai nacionalizmust vállaló szervezetek, érdek csoportok és társadalmi rétegek egységesedésével és megerősödésével ezzel ellentétes mozgást képviselnek.

Romániában a fejlődés tendenciáját erősen meghatározta az autokratikus és diktatórikus államforma-hagyomány, amelyet a nemzeti történetírás oly előszeretettel hallgat el, a liberalizmus és parlamentarizmus politikai hagyományelemeit állítva előtérbe. Ehhez egy erősen konzervatív<sup>12</sup> politikai viselkedési forma, tradíció társul. Márpedig a mi társadalmainkban a minták és viselkedési mechanizmusok örökletes ereje óriási, és az evolúció irányát sokkal inkább ez szabja meg, mint a külső koercitív erők. Egy példa: 1989 decemberében politikai vákuumban nem egy székely faluban az utca-tized rendszer alapján szerveződött meg pillanatok alatt a helyi hatalom és közigazgatás. (Itt egy olyan archaikus modell továbbéléséről van szó, amely minden tíz porta után állít egy előljárót, és amennyiben erre szükség van, minden tíz előljáró további egyet választ, amennyiben a község lakosainak a száma nagy. Ebből alakul ki a hitese emberek gyülekezete, avagy az úgynevezett *hütösség*.)

\*

A régió nacionalizmusai szemben a világgazdasággal? Lehetséges, erről van szó. A nacionalista politikai viselkedés és ideológia versenyellenes. Léteznek olyan történelmi képzetek, megrögzöttségek, megszokások, amelyek a hagyományoknak egyfajta konzervatív értelmezésével a versenyt nemzet idegennek, nemzetellenesnek tekintik, és a liberális elképzeléseknek ezt a szemérmesen ugyan nem kifejezett és manapság annyira ugyan nem hangsúlyozott formáját elutasítva, a maguk történelmileg konzisztensnek tűnő létmódja mellett optálnak. Kelet-Európában ezt az opciót fejezik ki elsősorban a paraszti társadalom benső értékeire, a paraszti társadalom értékteremtő képességeire vonatkozó régebbi és újabb keletű elképzelések. Mi az, amit tehát a nacionalizmus elutasít és kizár? A nem integrálható racionalizmust, kritikai gondolkodást, toleranciát és a versenyt. Voltaképpen tehát a klasszikus liberális alapelveket. A legfontosabb azonban, hogy a nacionalista ideológia globálisan, *a maga szerkezetével (kizárásos modelljével)* utasítja el ezeket az elveket, értékeket, gazdasági és politikai viselkedési mechanizmusokat és stratagémákat.

Fel lehet tenni azt a kérdést, hogy vajon egy archaikus elemeket tartalmazó tradicionális közösségi modell továbbélésének valamilyen reflexéről is szó van? Hogy tulajdonképpen a gazdasági szervezeti formák, a politikai viselkedésmód alatt itt hagyományos közösségek is élnek és kívánnak élni - tovább? -, amelyek gazdasági viselkedésmódjukat talán nem is változtatták meg? Amennyiben szociológiai megfontolásokat alkalmazunk ennek a kérdésnek a tárgyalásakor, lehetséges, hogy erre igenlő választ kell adnunk. Mindenféle kozmetikázott román statisztika szerint is a romániai dolgozó népesség fele vagy annál több még mindig falusi népesség.<sup>13</sup>

Az új politikai-gazdasági-társadalmi helyzetben a városokon jelentős munkaerő-felesleg szabadul fel, és bizonyos politikai elképzelések szerint ezt a munkaerő-felesleget vissza kell irányítani falura. És a közvetlen környezetben sem lényegesen eltérő a helyzet. Gondolok Bulgáriára, illetve egyes szomszédos köztársaságokra, Moldáviára, Ukrajnára elsősorban. De az ipar szerkezete és ezzel összefüggésben az urbanizáció is olyan, hogy a terciér szektorok - kereskedelem és turizmus - legalábbis belátható időn belül képtelenek felvenni ezt a felszabaduló munkaerő-felesleget. Ilyen értelemben akár legitimnek is tartható az a nacionalista opció, amely - mivel a nacionalizmus mindig optimista-nagy östermelői - idézőjelben mondom - közösségek számára kíván valamilyen politikai jövőt ideologizálni.

Tehát a nacionalizmus nem pusztán a történelmi tradícióknak, hanem a jelen helyzet artikulációinak is - a hagyományos patternekben megvalósított - ideológiai terméke. Ennek a nacionalizmusnak a terminológiája lehet kozmetikázott és lehet nagyon türelmetlen és agresszív: előbbi formája, legalábbis Romániában, a hagyományos politikai pártprogramok<sup>14</sup> és az azokhoz kapcsolódó viselkedésmoделlek felélesztésének a formájában fejeződik ki. Agresszívebb formájában viszont a minden más értékelvet vagy jelenlétet képviselő politikai nézetek nyílt, ellenséges elutasításában. És létrejön a román politikai életnek az a mindenkor különös, hagyományos rendje, koncertje, amelyben egy erős többségi nacionalizmus mellé kötelező érvénnyel fel kell zárkózniuk az egyéb nemzeti értékrendszereknek. Ne feledjük el, hogy a román nemzeti liberalizmus, az államteremtő liberalizmus is egészen más, mint késő liberális európai kortársai. John Stuart Millnek ugyan kortársa a nagy Brătianu, de hát nyilván az a liberalizmus *teljesen más*.

\*

Következtetésem arra mutatnak,<sup>15</sup> hogy a nacionalista ideológia és a politikai nacionalizmus továbbélése Kelet-Európában hozzátartozik a régió történetéhez. Politikai hagyományrendszerben, gazdasági és szociális összefüggésekben gyökerezik. Mentáltörténelmi közvetlen hagyománya és közvetlen folyománya is van. Ne feledjük el, hogy ötven év alatt a régi, legsajátosabbnak hitt értékeitől és kifejezésformáitól vágta el a kommunizmus a társadalmat, a nemzeti értékeitől. Tehát egyfajta *restitutio* jön létre, hogy ez *restitutio in integrum*, akkor ebben benne foglaltatik a háború lehetősége is, hogyha *restitutio in partium*, akkor van némi esélyünk. Nehezen tudom elképzelni azt a fajta liberális tökemozgást, amely ennek a berendezkedési formának a teljes lebontását rövid idő alatt el tudná végezni. És nem látom annak a populista ideológiának a megszüntetési lehetőségeit sem, amelynek az elvontabb és pontosabb értéképekben kifejezett nacionalista ideológiai szuperstruktúrája és az óriási felvevő közege, részben forrása is. Tehát mindezzel megerősödni látszik az az elképzelés, hogy Kelet-Európa valahogy visszazökken a saját történelmi medrébe, hogy egy metaforikus képzetet használjak. És a visszazökkenés egyben további kényszerpályát is jelent. Amennyiben mindehhez hozzáadjuk a mitologikus lehetőséget is, az etnikai mítoszoknak a jelenlétét, amelyek egy nacionalista elképzelésben mindig fantasztikus hatóerőt jelentenek, úgy tűnik, hogy ezt a mentális képzet- és eszmerendszert a maga logikai erős konzisztenciájában megbontani alig lehet. És paradox módon, egyetlen praktikus erő szegülhet szembe a kényszerpálya folyamataival. Ez a praktikus erő - az állam. Az államnak alkalmaznia kell egy bizonyos terápiát, méghozzá olyan terápiát, amely a más opcióknak teret, lehetőséget biztosít, az államhatalmi mechanizmusainak a segítségével is akár. Persze mindezt igen nehéz elképzelni abban az esetben, ha valamilyen formában fennmarad valamilyen állampárt s ezzel szinte izomorf pártállami hatalmi szervezeti forma. Fenn kell tartani a társadalom optatív lehetőségét. Amennyiben ugyanis a társadalom nacionalizmusa kizáró érvényűvé válik, az el fogja nyelni az államot, és egy nacionalista állam-eszközt hoz létre. A demokratikus folyamatot képviselő állami hegemoniáknak létérdeke fenntartani a másik alternatíva és következképpen egy másik konszenzus lehetőségét. Ez nemcsak államérdek, hanem regionális érdek is, ennek következtében itt állami együttműködésre is szükség van. Ha valahol autoriter konzervatív, akár diktatórikus államforma jön létre az ösztönös és politikai

nacionalizmus nyomására, tehát megvalósul a társadalmi-állami monizmus, az a geopolitikai környezetében is erősíti a hasonló folyamatokat.

Minden akadémikus vita és a nacionalizmusnak minden módszertani teoretikus elemzése, ismétlem ebben a politikai környezetben praktikus megfontolásokhoz és pragmatikus modellekhez is kell hogy vezessen. Nemzet felelősségünk az, hogy ne legyünk nacionalisták.

### Jegyzetek

- 1 „Ahogy Seton Watson azt a legcélratoróbban bemutatja, Európában és közvetlen perifériáján a 19. század volt az aranykora a lexikonszerkesztők, nyelvtannal foglalkozók filológusok és irodalmárok nemzeti nyelvért folytatott mozgalmainak. A szakértő entellektuelek ilyen energikus aktivitásának volt köszönhető a 19. századi európai nacionalizmus, amely tökéletesen ellentétes volt az 1770 és 1830 közötti amerikai helyzettel. (...) Hobsbawm szerint: az iskolák és az egyetemek a nacionalizmus legtudatosabb harcosaivá váltak. Ez a megállapítás kétségkívül érvényes a 19. századra, ha más helyre és időre nem is az.” Benedict Anderson: *Képzelt közösségek: megjegyzések a racionalizmus eredetéről és terjedelméről*. London, Verso, 1983. Janus VI.1. Pécs.
- 2 Egy mérvadó tipológia szerint a nemzetiségi politika következő fokozatai különböztethetők meg: 1. hátrányosan megkülönböztető; 2. korlátozó; 3. megengedő vagy elismerő; 4. osztó. Vö.: Diószegi István: Az államnemzet-konceptió belső problematikája a XIX. század utolsó harmadában és a századfordulón. *Magyar Filozófiai Szemle* 1984. 1-2. 17-18.
- 3 Métei Gyula: *Magyar politikai pártprogramok (1867-1914)*. Budapest 1934. 15. 21, 31, 41, 45, 61, 163. A szerző értelmezésében a német teoretikus államnemzeti elképzeléseivel a magyar programok szinkrónban vannak.
- 4 „A régi Magyarország a nemzetiségi kérdés megoldatlanságán vérzett el. Abba bukott bele, hogy nem tudott föderációvá átalakulni.” Peéry Rezső: *Requiem egy országrészért*. München 1984. 40.
- 5 A kizáró célok megfogalmazása az *egy nép egy haza* elképzelés értelmében mint folyamatos konfliktusforrás; a nacionalizmus mint erős azonosulási séma, amelynek alapján megvalósul a hatalom disztribúciója is, a politikai elképzelések transzcendentális jellege, amely az egyén számára erős érzelmi töltést hordozó, ám üres üzenetként működik - íme néhány Schöpflin elvei közül. In: George Schöpflin: *The Political Traditions of Eastern Europe*. Winter, 1990. 75. „Social mobility was low to very low, with the consequence of a relative weakness in the structure of the state-analogous to ethnonational segmentation - of a higher reliance on coercion or the threat of it than is compatible with political consensus, of low levels of loyalty and thus of legitimacy. At this point, ethnonational and social cleavage could coincide. It was an obvious choice for these weakly grounded semiauthoritarian or fully dictatorial regimes of the interwar period to seek to build loyalty to the state by promotion of nationalism. To some extent this was successful, but it raised two problems. In the first place, it left open or exacerbated the issue of the national cleavage. Reliance on the national ideology of the ethnonational community frequently brought that community into conflict with another, as national ideologies tended to be incompatible and concerned with mutually exclusive goals defined in terms of territory of people. Second, nationalism as a political doctrine provided answers very few questions of political organizations and the distribution of power. It created strong identities and a sense of belonging to the state - for members of the dominant group - but said next to nothing about political structures, the resolution of conflict of interests, the allocation of resources and values, participation and representation, i.e. the day-to-day problems of political, economic, and social life. If anything, by stressing a transcendental vision of politics, in which implicitly all the members of the nation shared a near identical view of political elements of nationhood, nationalism came close to denying the need for intermediate institutions between the state and the individual, and state and society. The comparative vagueness of the nationalist message, together with its emotional intensity produced a somewhat contradictory result. East European nations in the interwar period reached a fairly high state of national consciousness as to be excluded as nonmembers. At one and the same time, the implicit promise of equality and justice, encapsulated in the nationalist message, was left unfulfilled, with inevitable frustration and resentment at the social-political closures enforced against society by its rulers.” George Schöpflin: *The Political Traditions of Eastern Europe*. Daedalus, Winter, 1990. 75. Hivatkozással: Erdei Ferenc: *A magyar társadalom a két háború között*.
- 6 „Az állam legitimitás-igénye a törvényekben lefektetett egyetemes kompetencia és az összérdek kizárólagos képviselése alapján követelheti meg polgáraitól az engedelmességet, lojalitást-abszolutista és monista, mivel azon a hibás feltételezésen nyugszik, hogy a priori érvényes, iránya egybeesik az emberek elkötelezettségeinek irányával, s hogy az engedelmességek releváns döntéseiket az állam elsődleges, egyetemes kompetenciájához igazodva, azzal harmonizálva hozzák. Ezzel szemben a tapasztalati valóságban a társadalom pluralista szerkezetéből következően az emberek motívumrendszerei, elkötelezettségei is pluralista jellegűek, melyek értelemszerűen korlátozzák az állam hatalmát.” Cs. Kiss Lajos: A pluralizmusról. *Filozófiai Figyelő* 1987.1. 63.
- 7 Ezzel a kérdéssel két tanulmányban próbáltam szembenézni. Vö.: Tájékp csata közben. *Korunk* 1991. 2. 133-141.; valamint: A félelem és a hazugság politikai intézménye. *Az ész hieroglifái*. Kolozsvár 1993.
- 8 Nyíri Kristóf: Nemzettudat és „nyílt társadalom”. *Magyar Filozófiai Szemle* 1979. 3-4. 477. passim.
- 9 „Azoknál a népeknél, amelyeknek állami léte önállósága és függetlensége csak rövid múltra tekinthet vissza - ahol tehát a nacionalizmus még új hiedelem -, a gyermekbetegségek rendkívüli erővel és szinte állandóan felütik a fejüket. Különösen áll ez Közép Európa és a Balkán kis népeire és új államalakulataira. (...) Mivel ezek a kis népek

- többször nem régi korszakokban szabadultak fel, és nacionalizmusuk gyermekkorát éli, hiedelmük gyermekbetegségei elsősorban a nemzetiségi türelmetlenségben jelentkeznek. Az érzelmetültség következtében nem tudnak megférti egymás mellett. Állandóan gyűlölködnek. Egymás nyelvét, kultúráját, civilizációját el akarják nyomni.” Makkai János: *Politika - isten rabságában*, Budapest 1943. 208.
- 10 Kiss Endre: A jó közép-európaiság lehetőségéről. *A Hét* 1991. jan. 10. (XXII. évf. 2.) 11. »să se păstreze nealterat sufletul poporului român«. Cum era înțeleș acest comandament etnic? »În condițiile actuale, țara analfabetică, să ne fie un ideal« proclamă cu emfază un recunoscut șef de școală viterară gardistă, prin gura unui erou dintr-un cunoscut roman al său. »Să vedem - spunea mai departe - dacă românul poate rămânea însuși, când va înțelege să se spele în fiecare zi«. Și concluzia: »Când vom introduce școli înalte, biblioteci, medii culturale, Dumnezeu știe ce se va alege din ființa noastră română«. ( Mircea Eliade: *Huligani*.) Poporul român trebuia să rămână în întineric - analfabet și ros de bolile mizerei fiziologice - căci numai astfel putea fi el »insuși« dar mai ales numai astfel mistica legionară găsea climatul favorabil propriei înfloriri. Între idealul conducătorilor gardiști, așa cum îl doreau ei poporului român și sumbra realitate în care acest popor trăiește, există o perfectă identitate. Între mijloacele de propagandă întrebuintate și fondul însuși al gândirii legionare, nu există nici o deosebire. Propagandă și ideologie se suprapun perfect. Acesta este a doua trăsătură specifică a mișcării fasciste din România.” Lucrețiu Pătrășcanu: *Sub trei dictaturi*. Forum, București 1946, 45.
- 11 „Una din afirmațiile des repetate de literatura legionară era necesitatea
- 12 A falusi struktúra, az eredendően konzervatív román politikai osztály, az államnak a kommunisták által megőrzött mítosza, a sajátos román baloldali populizmus (Ceaușescu úgynevezett népi bázisa), az elégedetlenek agresszív - fasisztoid rétege - a sajátos román konzervativizmus összetevői. „Normálisnak tartom az utca és a könyvtár közötti közlekedést”. Steliau Tănase beszélget Lorin Alexandrescuval „22” II., 2(52) (1991. január 18.) „Romániára politikai szempontból egyfajta konzervativizmus jellemző. Ez a konzervativizmus mindig létezett. Vagyis - több történelmi korszakáról elmondható: Románia egy fázissal lemaradt, lépéshátrányban volt. Miért? Talán azért, mert létezett egyfajta falusi struktúra, amely eredendően konzervatív, és azért is, mert a román politikai vezető osztály-konzervatív osztály. A konzervatív jegyek számosak ennél az osztálynál. Például: az állami funkciók - nem pedig az állam keretei között megvalósítható demokrácia iránti elsődleges érdeklődés; ez az attitűd jellemezte a román politikai vezető osztályt a két világháború között. II. Károly alatt és még a kommunizmus időszakában is. Az államnak mint legfelső politikai formációnak a kényszerképzete. A legérdekesebb azonban az, hogy a kommunista politikai vezető osztály, amely - mindegy, hogyan szétzúzta a burzsoá államot, épp a konzervatív részt mentette át a maga számára - az állam mítoszáat. Mit kellett megmenteni? Meg kell menteni a román államot. Ezt mondta Ceaușescu - és az övé volt a népszerűség. Ugyanazt, amit II. Károly - megmenteni az államot, feláldozva égy részét, elfogadván a bécsi döntést stb. Amikor igen könnyen azt is mondhatta volna: »nem, uram, én elfogadom a lemondást!« (...) Vannak hagyományaink a demokrácia terén. Hangsúlyozom, hogy '38-ig, abban az időszakban, amikor a fasizmus uralta egész Kelet-Európát, csak Csehszlovákia és Románia maradt demokratikus, Magyarország és Lengyelország nem, Bulgária és Jugoszlávia még annyira sem. A két világháború között mindezek autoriter, katonai államok voltak. És most nagyon furcsának tűnik az, hogy minket tanítanak demokráciára, hiszen mi ismertük a demokráciát, csak nem tudtuk megvédeni. És ez már más. Nem sikerült. Viszont, visszatérve a kommunizmusra, azt hiszem, hogy Romániának a kommunista korszak alatti devianciája azzal magyarázható - hogy ma a román kommunizmus volt deviáns. Egy populista - nem politikai, ideológiai - hagyományokra alapozó kommunizmus volt. Igen, egy baloldali populizmus volt, melyet áthatott a nacionalizmus is, amelyben magára ismerhet Iorga 1901-től datálható »sámánatorizmusa«, a sovinizmus és mások. Nem politikai koncepció volt. Tehát a ceaușizmusról úgy beszélhetünk, mint egyfajta nemzeti kommunizmusról. Vagyis más, mint Hitler nemzeti szocializmusa. Vagyis nem beszélhetünk úgy a ceaușizmusról, mint baloldali doktrínáról. Egyfajta újfasizmus volt, szélsőséges nacionalizmus hoz vezetett, amely természetesen átfogott bizonyos rétegeket, de hát hol nem fog át? Lásd Nyugat-Európában - Franciaországban Le Pennek, Németországban a republikánusoknak - sok hívuk van. Miért? Mert minden társadalomban létezik az elégedetlenek egy rétege, egy agresszív rétege, amely nem tudja kifejezni magát az ideológia terrénján, csak agresszió révén, és amely kétségtelenül fasisztoid. És az első jeladásra fasiszta lesz. És - ez volt Ceaușescu úgynevezett népi bázisa. Másrészt viszont a hűséges kliensrétege, a nómenklatúra...” Normálisnak tartom az utca és a könyvtár közötti közlekedést. Steliau Tănase beszélget Lorin Alexandrescuval. „22” II., 2 (52) (1991. január 28.)
- 13 Vö. *Változó valóság*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 5.
- 14 Vö. *Románia 1944-1990*. Budapest 1990. 22.
- 15 „Szelényi említette, hogy egy szociológus kollégája szerint Kelet-Európának két opciója van, ha a kommunizmustól megszabadul: egy etnikai és egy polgári. - Azt hiszem, az etnikai opció van kibontakozásban.” Konrád György. Interjú. *Interpress Magazin* 1991. január. 133.

## PÉTER EGYED

### COMPULSIVE COURSES, OR: WHAT KIND OF STATE IS TO BE SUPPOSED FROM A NATIONALIST OPTION?

Starting from Benedict Anderson's idea about 19th century's origins of Eastern Central European nationalism, this paper asserts the necessary continuity of this very nationalism, based on the one hand on social systems maintaining and regenerating cultural values, and on the other hand on restrictive political and legal institutions like restrictions on

the use of minorities' mother tongue or an exclusive state school system. Eastern Central European ideas about the functions of the state are rather transcendental than instrumental; they are predominated by the image of an authoritative and monolythic state system, and exclusivistic mental mechanisms like an authoritarian and intolerant fundamentalism. This leads to a tragical conception of individual destiny, in so far as it is bound to the existence of a Marxist state, which can assure this very existence only by excluding supposed and real enemies. This is a closed, self-generating process, which keeps the society on a compulsive course. In a paradoxical way, therapeutical solutions are possible only from the side of the state which asserts an optive social possibility.